İRAM
İran Araştırmaları Merkezi

1397 (MART 2018-MART 2019) YILINDA İRAN EKONOMİSİ

Murat Aslan

Analiz

Mayıs 2019

İRAM

İran Araştırmaları Merkezi

Telif Hakkı © 2019 İran Araştırmaları Merkezi (İRAM). Bu eserin bütün hakları saklıdır.

Bu eser İRAM'dan yazılı izin alınmadan elektronik veya mekanik yollarla çoğaltılamaz. Metnin dijital versiyonu için www.iramcenter.org adresini ziyaret ediniz. Dijital kopya bu siteye aktif link verilerek kısmi olarak paylaşılabilir.

Burada ortaya konulan görüşler öncelikli olarak yazara aittir ve İRAM'ın kurumsal görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

Editör : Hasret Karali
Grafik Tasarım : Hüseyin Kurt

İran Araştırmaları Merkezi
Oğuzlar, 1397. Sk., 06520, Çankaya Ankara / Türkiye Tel: +90 (312) 284 55 02-03 | Faks: +90 (312) 284 55 04
e-posta : info@iramcenter.org | www.iramcenter.org

İRAM
İran Araştırmaları Merkezi

1397 (Mart 2018-Mart 2019) Yılında İran Ekonomisi

Iran Economy in 1397 (March 2018-March 2019)

اقتصاد ایران در سال ۱۳۹۷

Prof. Dr. Murat Aslan

1993 yılında Hacettepe Üniversitesi Maliye Bölümünü dereceyle tamamladı. İktisat yüksek lisans ve iktisat doktora derecelerini sırasıyla 1997 yılında The American University-Washington DC ve 2004 yılında George Mason University'de tamamladı. 2001-2004 yılları arasında George Mason University'de asistan olarak çalışan Aslan 2004-2010 arasında Eskişehir Osmangazi Üniversitesinde yardımcı doçent ve 2010-2013 arasında doçent olarak görev yaptı. 2013 yılında Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İktisat Bölümüne doçent olarak atanan Aslan 2017 yılında profesör oldu. Şu an aynı üniversitede İktisat Bölümünde bölüm başkanı olarak görevini sürdürmektedir. Aslan Ortadoğu ekonomisi, İran ekonomisi, Türkiye ekonomisi ve politik iktisat alanlarında araştırmalar yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Özet 3
Giriş 4
1. Yaptırımların Yeniden Uygulamaya Konulması 4
2. Öne Çıkan Ekonomik ve Sosyoekonomik Gelişmeler 6
2.1. Döviz Piyasasındaki Gelişmeler 6
2.2. Enflasyon 9
2.3. İşsizlik 10
2.4. Petrol İhracatındaki Gelişmeler 11
2.5. Ekonomik Büyüme 12
2.6. Sokak Gösterileri 13
2.7. Mali Eylem Gücü Yasa Tasarısı 14
3. Sonuç 15
Kaynaklar ve Notlar 17

Tablolar

Tablo-1: 1397 TÜFE Enflasyonu 10
Tablo-2: İran'ın Ham Petrol İhracatı 11

Grafikler

Grafik 1: Yaptırımların Devreye Girmesi Süreci 5
Grafik 2: 1397 Yılı Serbest Piyasa Döviz Kurunun Gelişimi 6
Grafik 3: 1397 Yılında Döviz Kurunda Oynaklık: Günlük Değişim 7
Grafik 4: Milli Gelirin Seyri 12
Grafik 5: Ocak-Şubat-Mart Aylarında Düzenlenen Protestoların Dağılımı 14

Kısaltmalar

AB : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
BM : Birleşmiş Milletler (United Nations-UN)
BMGK : Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
E3 : AB üyesi ve aynı zamanda Nükleer Anlaşma'da imzası bulunan 3 ülke: İngiltere, Fransa, Almanya.
JCPOA : İran ile P5+1 arasında imzalanan Nükleer Anlaşma
KOEP : Nükleer Anlaşma ya da Kapsamlı Ortak Eylem Planı Anlaşması.
INSTEX : AB'nin İran'da finansal aracılık işlemlerini yapmak için uygulamaya soktuğu sistem.
NİMA : İran'da uygulanan üçlü sabit kur rejimi.
P5+1 : Nükleer Anlaşma'da imzası olan ülkeler: ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, Çin ve Rusya
OFAC : ABD Hazine Bakanlığında örgütlenen ve ABD'nin diğer ülkelere uyguladığı yaptırımları yöneten kurum.
SDN : ABD yaptırım sisteminde terör, insan hakları vb. nedenlerle ismi zikredilen kişi ve kurumlar. Bu kişi ve kuruluşlarla ticari ilişkiye girilmesi ABD yasalarına göre suç.
SPV : AB'nin İran'da finansal aracılık işlemlerini yapmak için uygulamaya soktuğu sisteme verilen genel isim: Special Purpose Vehicle.
TÜFE : Tüketici Fiyat Endeksi.

ÖZET

- 1397 yılı İran ekonomisi için oldukça zorlu bir yıl oldu.
- İran para birimi tümen yabancı para birimlerine karşı %170'leri bulan değer kaybı yaşadı.
- Enflasyon tekrar %10 kritik seviyesinin üzerine çıktı ve %40 seviyelerine ulaştı.
- Ülkede işsizlik ve özellikle de genç işsizlik oranlarında ciddi bir artış oldu.
- Mevcut uluslararası durum devam ederse ekonomik daralmanın 1397 ve takip eden yıllarda da devam edeceği öngörülmektedir.
- Petrol ihracatının 1 milyon varil/gün kritik eşiğinin altına düşeceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: KOEP, yaptırımlar, döviz kuru, enflasyon, işsizlik, petrol, FATF

SUMMARY

- Year 1397 was very tough year for the Iranian economy.
- Iranian rial has lost almost %170 of its value against foreign currencies.
- Inflation passed over %10 critical threshold level and reach around %40.
- Unemployment particularly among the youth has worsened.
- If the current US pressure continues, Iran's GDP is expected to shrink in 1397 as well as in the following years.
- Oil export seems to decline further below the critical threshold level of 1 million barrel per day in upcoming months.

Keywords: JCPOA, sanctions, exchange rate, inflation, unemployment, oil, FATF

چکیده

- سال ۱۳۹۷ سالی سخت برای اقتصاد ایران بود.
- ریال ایران در قبال ارزهای خارجی کاهش ارزشی برابر با ۱۷۰٪ را تجربه نمود.
- نرخ تورم بار دیگر از مرز بحرانی ۱۰٪ گذشته و به میزان ۴۰٪ رسید.
- کشور شاهد افزایشی جدی در نرخ بیکاری و به خصوص در نرخ بیکاری جوانان شد.
- در صورت تداوم شرایط جاری در عرصه بین المللی ادامه رکود اقتصادی در ایران در سال ۱۳۹۷ و نیز در سالهای بعدی قابل پیش بینی است.
- کاهش میزان صادرات نفت ایران به کمتر از میزان بحرانی يك میلیون بشکه در روز قابل پیش بینی است.

کلید واژه ها: برجام، تحریم ها، نرخ ارز، تورم، بیکاری، نفت، FTAF.

Giriş

İran için 1397 yılı ekonomik açıdan oldukça hareketli geçmiştir. 1396 yılının sonlarında cereyan eden sokak gösterileri ülkede sosyal dinamiklerin gerilmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Benzer şekilde 1396 yılının sonlarından itibaren ABD Başkanı Trump ve ekibinin İran yönetimini suçlayıcı açıklamalarda bulunması, ABD'nin Nükleer Anlaşma'dan çekileceğine yönelik ifadeleri daha çok dile getirmesi ve kullanılan dilin giderek sertleşmesi 1397 ve 1398 yıllarının kolay olmayacağını göstermektedir.

1397 yılının başlarında Nükleer Anlaşma ile ilgili belirsizlik giderek artmış ve bu belirsizliklerin İran ekonomisine olumsuz etkilerinin ilk sinyalleri gelmeye başlamıştır. Trump 8 Mayıs 2018'de ABD'nin tek taraflı olarak Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) olarak bilinen Nükleer Anlaşma'dan çekildiğini açıklamıştır. Bu açıklama ABD'nin İran'a KOEP ile uygulamadan kaldırdığı yaptırımların tekrar yürürlüğe konulması anlamına gelmektedir. İran ekonomisi ile ilgili karamsar havanın bu açıklama sonrasında giderek arttığı gözlemlenmiştir. ABD, yaptırımların yeniden yürürlüğe girmesi ile ilgili iki ayaklı bir takvim açıklamıştır. Bu takvime göre İran ekonomisini nispeten daha az etkileyecek olan ilk ayak Ağustos ayının başında devreye girerken yaptırımların etkisinin daha ciddi hissedileceği ikinci ayak Kasım ayında devreye girmiştir. Ancak İran ekonomisi ile ilgili algının olumsuzlaşması ve bu olumsuz algının ülke ekonomisini etkilemesi Haziran ayını bulmuştur.

İran'a uygulanan yaptırımların yeniden devreye sokulması ile ABD'nin amacının "rejim değişikliği" olduğu iddia edilmektedir. ABD tarafı resmî bağlamda böyle bir amaçlarının olmadığını söylemekte ve esas amacın İran'ı daha makul şartlarla yeni bir anlaşmaya zorlamak olduğunu dile getirmektedir. İran'ın yaptırımların ekonomiye verdiği ağır hasarı atlatamayacağı ve ABD'nin şartlarına uygun yeni bir anlaşmaya razı olacağı umut edilmektedir.

İran'da güç merkezleri arasındaki mücadele ekonomik referanslarla yorumlanabilir. İran'da yıllardır planlanan yapısal reformların yapılabilmesi ancak güçlü bir çıpaya dayandırılarak gerçekleştirilebilir. Bankacılık, bürokrasi, üretim, sosyal dağıtım vb. alanlarda reform yapılmasını isteyen aktörlerin yaptırımlar nedeniyle sıkışan ekonominin bu darboğazdan kurtulması için mevcut durumu bir fırsata dönüştürmeye çalıştığı gözlemlenmektedir. Güç mücadelesinde statükoyu savunanlar (müesses nizam savunucuları) ise yaptırımların yeniden tesis edilmesini yabancıların İran rejimine duyduğu düşmanlığın bir aracı olarak görmekte ve zor günler geçiren İran'da reformcu kanadı "safları sık" tutmamakla suçlamaktadır. 1397 yılında meydana gelen ekonomik gelişmelerin üçüncü tarafı ise İran halkıdır. Başta yaptırımlar olmak üzere ülke ekonomisinde uzunca bir süredir var olan sorunların halka olan olumsuz etkisi giderek daha da derinleşmektedir. Bu sorunların bir sosyal hareketliliğe ve belki de bir tür rejim değişikliğine neden olup olmayacağı birçok mecrada tartışılmaktadır.

Bu çalışma 1397 yılında meydana gelen önemli ekonomik olaylar hakkında genel bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Çalışma örgüsü somut olaylar üzerine inşa edilecek ve normatif yönü ağır basan kişisel değerlendirmelerden kaçınılacaktır.

1. Yaptırımların Yeniden Uygulamaya Konulması

1397 yılında ekonomi alanındaki en önemli gelişme ABD'nin Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) olarak da bilinen Nükleer Anlaşma'dan tek taraflı olarak çıkmasıdır. Başkan Trump'ın Nükleer Anlaşma ile ilgili söylemlerinin tonunun 2017 yılının sonuna doğru giderek sertleşmesi AB ülkelerini hareketlendirmiştir. ABD'nin Nükleer Anlaşma'da kalmasını sağlamak amacıyla AB üyesi ülkelerin Mart-Nisan aylarında gösterdikleri ciddi çabaya rağmen ABD'yi tatmin edebilecek bir orta yolun bulunamaması nedeniyle ABD Başkanı Trump 8 Mayıs 2018'de ABD'nin tek taraflı olarak KOEP'ten çekildiğini açıklamış ve bunun akabin-

Grafik-1: Yaptırımların Devreye Girmesi Süreci

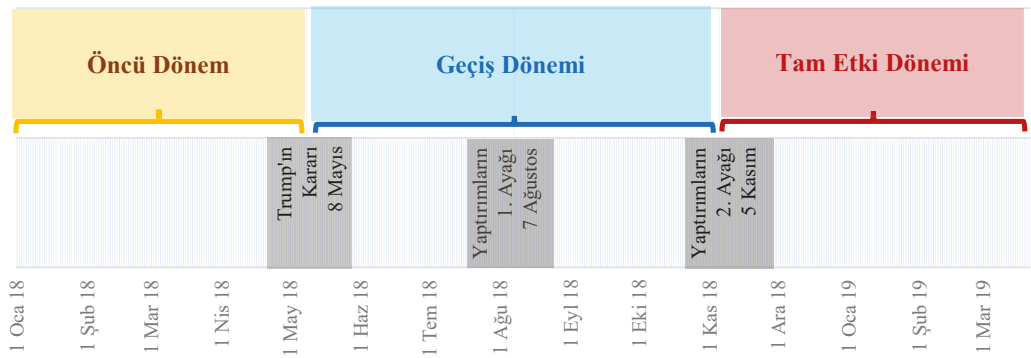

de zincirleme bir karakteristikte birçok gelişme meydana gelmiştir.

ABD'nin tek taraflı olarak anlaşmadan çekilmesi ABD'nin İran'a KOEP ile uygulamadan kaldırdığı yaptırımların tekrar yürürlüğe girmesi anlamını taşımaktadır. İran'ın gözünden ABD'nin anlaşmadan çıkması anlaşmanın İran'a sunduğu ekonomik faydanın büyük oranda sona ermesi anlamına gelmektedir. Ekonomik çıkarın sıfırlanmasına rağmen İran anlaşma hükümlerini ve dolayısıyla sorumluluklarını yerine getirmeye devam etmiştir.

ABD'nin attığı ön adımların yanında yaptırımların devreye girme süreçlerinin İran ekonomisine etkisi farklı şekillerde olmuştur. Bu bağlamda 1397 yılının ilk üç ayı (Mart, Nisan ve Mayıs) "öncü dönem", daha sonraki 5 ay (Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül ve Ekim) "geçiş dönemi" ve takip eden dört ay (Kasım, Aralık, Ocak ve Şubat) "tam etki dönemi" olarak kabul edilebilir (Bakınız Grafik-1). İran ekonomisi bağlamında birçok değişken için olumsuz sinyaller "geçiş döneminde" başlamış ve "tam etki" döneminde ciddi anlamda hissedilmiştir.

Yaptırımların yeniden yürürlüğe girmesi hususunda ABD iki aşamalı bir takvim hazırlamıştır. Bu takvimin ilk aşaması Ağustos 2018'de, ikinci aşaması Kasım 2018'de devreye girmiştir. ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımların yeniden devreye girmesi 3 temel esas üzerine inşa edilmektedir: (1) Kişiler, (2) Mallar ve (3) Finans.

Üçüncü ülke kişilerinin (gerçek ve tüzel), İran'da yerleşik olan ve ABD Hazine Bakanlığı tarafından yasaklılar listesinde (SDN) yer alan (gerçek ve tüzel) kişilerle belirli mal ve hizmet kategorilerinde ticari işlem ve yatırım faaliyetinde bulunmaları yaptırım kapsamına girmektedir. Gerek ABD vatandaşları ve gerekse de üçüncü ülke kişileri yaptırımların muhatabı durumundadır. Yaptırımlara muhalefet eden (uymayan ya da delen) gerçek ya da tüzel kişiler ABD Hazine Bakanlığı tarafından izlemeye alınmakta ve haklarında birtakım cezai müeyyideler uygulanmaktadır. Cezai işlem temel olarak üçüncü ülke kişilerinin yaptırımları delmesi durumunda doğrudan ya da dolaylı olarak ABD pazarlarına girmesinin yasaklanması olarak özetlenebilir. Bu süreçte başta Avrupa olmak üzere birçok ülkede faaliyet gösteren firmaların ABD pazarının büyüklüğü dolayısıyla bu pazarı riske atmamak için İran pazarından çıktığı gözlemlenmiştir.

Yaptırımların ikinci unsuru ekonomik işlere konu olan mal ve mal grupları ile ekonomik faaliyetin karakteristiğine odaklıdır. 8 Mayıs'ta ABD Hazine Bakanlığı bir genelge yayımlamış ve bu genelge İran ile iş yapan üçüncü ülke kişilerine işlerini toparlayıp sonlandırmaları için bir "geçiş süresi" tanımlamıştır. Bu genelgeye göre ticaret konusu mal ya da mal grubu ya da iktisadi faaliyetin karakteristiğine göre bu geçiş döneminin birincisi 7 Ağustos ikincisi ise 4 Kasım 2018 olarak belirlenmiştir. Sağlık, gıda ve diğer bazı malların ticareti dışında üçüncü ülke

kişilerinin İranlı gerçek ve tüzel kişilerle genelgede yer alan hususlarda ekonomik faaliyet yapmaları yaptırım kapsamına alınmıştır.[1]

İran'a ABD tarafından uygulanan yaptırımların üçüncü unsuru finansal transfer yasağıdır. Uluslararası finans kurumları bu unsurun muhatabıdır. En basit anlatımla üçüncü ülkelerde yerleşik bankaların İran'da yerleşik bankalara ABD doları cinsinden para transferine (alma ve gönderme) aracılık etmeleri yasaklanmıştır. Teknolojinin gelişmesi ile paranın transferine yönelik işlemler ABD Hazine Bakanlığınca çok sıkı denetlendiğinden banka ve diğer aracı kuruluşlar İran ile ilgili para transferi işlemlerine yanaşmamaktadır. AB nezdinde oluşturulan Özel Ödeme Aracı (Special Purpose Vehicle-SPV) olarak bilinen ve yakın zamanda INSTEX ismi ile uygulamaya konulan mekanizma İran ile avro üzerinden yapılan ticari/iktisadi faaliyetlerden kaynaklanan para transferlerinin gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Geçtiğimiz günlerde devreye sokulan INSTEX sisteminin tam olarak istenilen fonksiyonu icra edip etmediği konusunda somut bir delil henüz elimizde yoktur. Ancak İran dışişleri bakanı Zarif yakın dönemde genel olarak AB'nin ve özel olarak da INSTEX mekanizmasının etkin olmamasından dolayı duyulan rahatsızlığı dile getirmiştir. [2]

Yaptırımların ilk etkileri aslında "geçiş döneminde" hissedilmeye başlanmıştır ve 1397 yılı sonu yaklaşırken etkilerin güçlenerek devam ettiği gözlemlenmektedir. İran ve ekonomisi ile ilgili çok sayıda bilinmeyen nokta bulunmaktadır. Bu yüzden yaptırımların ülke ekonomisine olan olumsuz etkilerine İran'ın ne kadar dayanabileceği ya da İran, ABD ile yeniden müzakerelere başlar mı gibi birçok sorunun cevabı şimdilik belirsizliğini korumaktadır.

2. Öne Çıkan **Ekonomik ve Sosyoekonomik Gelişmeler**

ABD yaptırımlarının yeniden devreye girmesi (birincil etki) ve bu yaptırımların yarattığı olumsuz hava (ikincil ya da algısal etki) İran ekonomisinde ciddi tahrifata neden olmuştur. Birincil ve ikincil etkileri birbirinden ayrıştırmak oldukça güç görünmekte ve bu etkilerden ekonomide işsizlikten büyümeye birçok değişken nasibini almış durumdadır.

2.1. **Döviz Piyasasındaki Gelişmeler**

Aralık 2017 sonlarında başlayan ve 2018 yılının ilk günlerinde de devam eden sokak

Grafik-2: 1397 Yılı Serbest Piyasa Döviz Kurunun Gelişimi (Tümen/1ABD$)

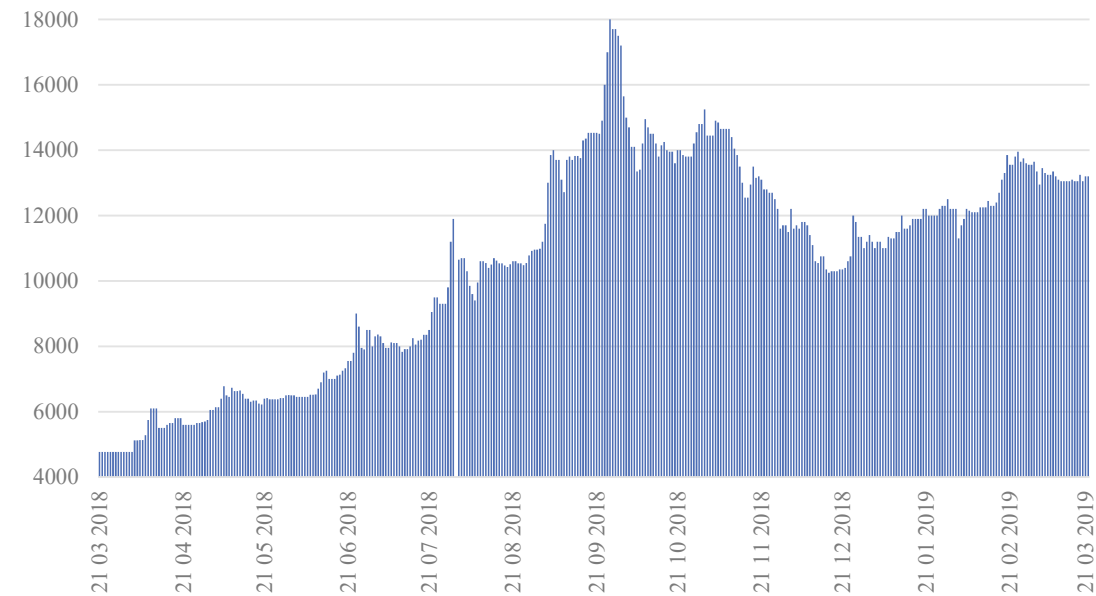

Kaynak:https://www.bonbast.com/

gösterileri dövizde geçtiğimiz yıl gözlemlenen hareketliliğin fitilini ateşlemiştir. İran'ın birçok şehrinde baş gösteren bu protestolar ile eş zamanlı olarak ABD yönetiminden bu protestocuları destekleyen açıklamaları gelmiştir. Bu desteğin yanında Trump'ın Ocak 2018'in ilk günlerinden itibaren yaptığı açıklamalarda ABD'nin Nükleer Anlaşma'dan çıkacağına yönelik söylemleri giderek daha yüksek sesle ifade etmesi finansal piyasalarda tedirginlik yaratmıştır. Bu gelişmeler 1396 yılının sonlarına doğru başta döviz piyasası olmak üzere İran'da finansal piyasalardaki "risk algısının" kötüleşmesinde etkili olmuştur.

Artan risk algısı ve bu algının yarattığı karamsarlık başta döviz ve altın olmak üzere birçok finansal enstrümanın fiyatlama dinamiklerini etkilemiştir. Ruhani hükûmeti gelişmeleri yakından takip etmiş ve 2018'in Şubat ve Mart aylarında yapılan bakanlar kurulu toplantılarında döviz ve finansal piyasalarda meydana gelen bu kötü gidişatı durdurmak için bir dizi tedbir almıştır. Ruhani hükûmeti aslında piyasalardaki fiyat (döviz ve faiz) değişimine doğrudan müdahale yerine bu gelişmelerin geniş halk kitlelerine olası olumsuz etkilerini sınırlandırmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda İran Merkez Bankası ile koordineli olarak "Döviz Kontrol" mekanizması uygulanmaya konulmuştur. NİMA olarak da bilinen bu mekanizma ekonomide geçmişte birçok ülkede uygulanan kısmî-sabit-döviz-kuru sistemidir. NİMA sistemine göre devlet tarafından hazırlanan listede yer alan mal ve mal gruplarının ithalatını yapan firmalar döviz kuru ihtiyaçlarını belirli şartlar altında 1 ABD doları = 4200 tümen değerinden Merkez Bankasından temin edebileceği açıklanmıştır. Serbest piyasada kur hangi değeri alırsa alsın listede yer alan malları ithal eden firmaların sabit kurdan döviz almaları sağlanarak döviz kurunda meydana gelen fiyat artışlarının önlenmesi amaçlanmıştır.

Başkan Trump'ın ABD'nin Nükleer Anlaşma'dan çıkacağını duyurduğu 8 Mayıs 2018 tarihinden sonra İran para birimi yabancı para birimleri karşısında hızla değer kaybetmiştir. Yaz ayları boyunca değer kaybı belirli bir ivme ile devam etmiştir. Grafik-2'den de anlaşılacağı gibi 26 Eylül 2019'da tümen karşısında ABD doları tarihinin en yüksek değerine ulaşmış ve serbest piyasada 1 ABD doları 19000 tümenden işlem görmüştür. 1397 yılı başında 1 ABD doları 4800 tümenden işlem görmekte iken Eylül sonu bu değer 19000 tümen olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde ABD doları tümen karşısında yaklaşık 3 kat değer kazanmıştır. Ekim ayının başından itibaren ABD doları tümen karşısında gevşemeye başlamıştır.

Grafik-3: 1397 Yılında Döviz Kurunda Oynaklık: Günlük Değişim (%)

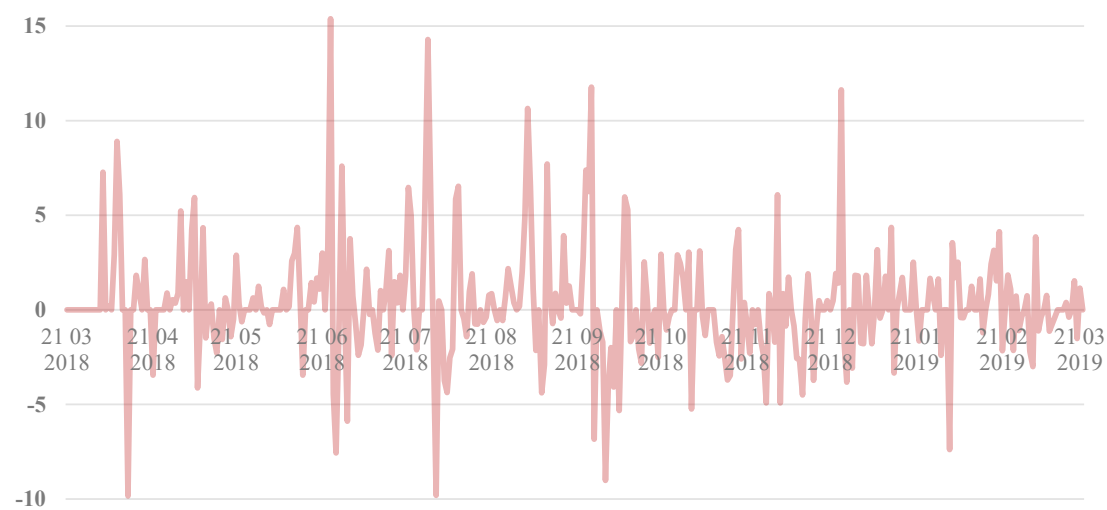

Yaptırımların ikinci ayağının devreye girdiği 4 Kasım'ın öncesinde kısa bir dönem bir direnç gözlemlense de Aralık ayının ortalarına kadar geriye çekilme devam etmiş ve Aralık ayında döviz kuru 10500 tümen seviyelerine gerilemiştir. Ocak-Şubat ve Mart aylarında kurun artış yönlü hareketi nispeten daha mutedil bir hızla devam etmiştir. Diğer yıllarda olduğu gibi 1397 yılı sonunda da diğer birçok finansal varlık fiyatlarındaki yatay seyir döviz kurunda da kendini göstermiştir.

1397 yılı sonunda ABD dolarının tümen karşısında değeri 13000 düzeyinde gerçekleşmiştir. 1397 başı ile sonu karşılaştırıldığında tümen karşısında ABD dolarının değeri yaklaşık 1,7 kat (%170) artmıştır. Döviz kurunda gözlemlenen artışın diğer mal fiyatlarına da yansıması nedeniyle ekonomik birçok değişken bu artıştan olumsuz yönde etkilenmiştir.

Yukarıdaki grafikten gözlemlenen döviz kurundaki artışın yanında altı çizilmesi gereken diğer bir nokta döviz kurundaki oynaklık ya da volatilitedir. Mayıs ayında yapılan açıklama sonrasında tümenin günlük olarak değer kaybının %10'nun üzerinde olduğu gün sayısı 5 iken günlük bazda değer kaybının %5 üzerinde olduğu gün sayısı 20 civarındadır (Bakınız Grafik-3). Aynı dönemde günlük bazda tümenin dolar karşısında %5 üzerinde değer kazandığı gün sayısı 11'dir. 1397 yılında tümen yabancı para birimleri karşısında değer kaybetmekle kalmamış aynı zamanda döviz piyasalarında ciddi bir volatilite de gözlemlenmiştir.

Gerek tümenin yabancı para birimleri karşısında değer kaybetmesi ve gerekse de döviz piyasalarında gözlemlenen aşırı oynaklık ikincil sorunlara (enflasyon, yatırımlarda azalma vb.) neden olmuştur.

Döviz kurunda yukarıda anlattığımız durumun yol açtığı birtakım ikincil sorunlar da meydana gelmiştir. Dolaylı ya da ikincil sorunların en önemlilerinden bir tanesi döviz-kuru-temelli yolsuzluktur. Yukarıda da zikredildiği gibi İran Merkez Bankasının uygulamaya koyduğu NİMA sistemine göre 1 ABD doları 4200 tümen olarak sabitlenmiştir. NİMA mekanizmasına göre ithal malı cetvelleri hazırlanmış ve hangi malların ithalatında sabit kur kullanılacağı belirtilmiştir. Bu listelerde yer alan malları ithal eden firmalar belli şartlar altında Merkez Bankasından serbest piyasa kurunun çok altında bir kurdan döviz tedarik etmişlerdir. Bazı fırsatçı firmalar ithal malların İran'da satışını yaparken serbest piyasa kurunu referans almışlar ve bu da bu firmaların inanılmaz kârlar elde etmesine neden olmuştur. Bu tür yolsuzlukların açığa çıkmasından sonra Tahran sokaklarında protestolar düzenlenmiştir. Konu ile ilgili en dramatik olay akıllı telefon ithalatı yapan bazı firmaların yaptığı yolsuzluk olmuştur. Haziran ayında gerçekleşen bu yolsuzluğun ortaya çıkması üzerine Tahran Bazaar esnafı bu durumu protesto etmiş ve kepenklerini kapatmıştır. Bazaar esnafının bu protestoların içinde olmasının ekonomik etkilerinin de ötesinde siyasi bir önemi vardır. Tahran Bazaar esnafı, İslam Devrimi'nin başından beri rejim ile iyi ilişkiler kurmuş ve bu ilişkilerin olumlu bir düzlemde cereyan etmesine özen göstermiştir. Yıllarca sistemin yanında yer alan bu denli güçlü bir aktörün sistemi eleştirmesi ve protesto eylemlerinde bulunması başta yabancı basın olmak üzere birçok mecrada ciddi yankı bulmuştur. Rehberlik makamı bu olayın hemen sonrasında yaptığı açıklamada yaptırımlar nedeniyle ülkenin zorlu bir süreçten geçtiğini ve böyle dönemlerde ulusal bütünlüğe halel getirecek davranışları sergileyenlerin en sert şekilde cezalandırılması gerektiğini söylemiştir. Bu açıklamayı takip eden günlerde cep telefonu yolsuzluğuna bulaşan bazı firma yetkilileri hakkında cezai kovuşturma başlatılmıştır.

Ekonomideki kötü gidişat ve döviz piyasalarında meydana gelen türbülansın neden olduğu diğer bir önemli gelişme de görevden almalar ve azillerdir. Kötü gidişattan ilk nasibini alan Merkez Bankası başkanı olmuştur. Temmuz ayında Merkez Bankası Başkanını Veliyullah Seyf, Ruhani tarafından görevden alınmış ve yerine Abdunnasır Himmeti getirilmiştir. Bundan kısa bir süre sonra Çalışma Bakanı Ali Rabii ile Ekonomi ve Maliye Bakanı Mesut Ker-

basiyan İran Meclisi tarafından görevlerinden azledilmişlerdir.[3]

2.2. Enflasyon

Döviz kurundaki değişimlerin yurt içi fiyatlarını etkilemesi ya da döviz geçişkenliği (pass-through) ekonomi literatüründe önemli bir çalışma alanıdır. Döviz kuru şoklarının ülke içindeki fiyatların genel seviyesine etkisi özellikle üretimin ithal ara mallara dayalı olduğu ülkelerde tespit edilmiş bir olgudur. Ekonomi literatürü bu tür şokların yurt içi fiyatlarına etkisinin geceden sabaha olmayacağını ve kur şoklarının yurt içi fiyatlarına yansımasının zamana yayılacağını göstermektedir. Bu bağlamda 1397 yılında İran para biriminin yabancı para birimleri karşısında ciddi oranda değer kaybetmesinin yurt içi fiyatlara yansıması zamana yayılacak ve bu yansıma bir miktar gecikme ile hissedilecektir. Nitekim ithal ara mallara dayalı ekonomilerle ilgili yapılan çalışmalarda döviz kurundan yurt içi fiyatlarına geçiş süreci şokun başlangıcından itibaren 6 ila 12 aylık bir sürede gerçekleşmektedir. Döviz kurunda 1397 yılında gözlemlenen değişimin yurt içi fiyatlarına olan artış yönlü etkileri muhtemelen 1398'in ilk yarısı (ilk altı ay) boyunca güçlü bir şekilde hissedileceği ikinci yarıda ise etkisini azaltarak devam edeceği tahmin edilmektedir.

İran Merkez Bankası tarafından tüketici fiyat endeksi (TÜFE) verileri ayrıntılı bir şekilde aşağıdaki tabloda sunulmuştur.[4] 1397 yılında İran tümenin yabancı para birimlerine göre %150'nin üstünde değer kaybının enflasyon üzerine etkisi muhtemelen 1398 yılının birinci ve ikinci çeyreğinde de hissedilmeye devam edecektir. Bu etkinin 1398 yılında enflasyonun %80'nin üzerine çıkmasına neden olacağı öngörülmektedir.

Aşağıda tabloda ilk 8 aya ilişkin TÜFE alt kalemlerinde aylık bazda değişim sunulmaktadır. Tablodaki veriler dikkatle incelendiğinde sağlık, eğitim gibi yarı kamusal mal fiyatları ve yerel yönetimlerce sunulan hizmetlerin fiyatlarının ve ayrıca enerji fiyatlarının diğer mal ve hizmetlere göre daha az artış gösterdiği gözlemlenmektedir. İran devletinin enflasyonun dolu-dizgin bir trende gitmemesi için bu fiyatları baskıladığı gözlemlenmiştir. Devletin bu mal ve hizmetlerin fiyatlarını yapay bir şekilde baskılaması sürdürülebilir bir politika gibi görünmemektedir. Maliyet unsurunun yapacağı baskı ister-istemez bu mal ve hizmetlerin fiyatlarında hissedilir bir artışa neden olacaktır. Eğlence, mobilya ve gıda gibi ürünlerin fiyatlarındaki artış hızı döviz kurunda meydana gelen artışa paralel bir seyir izlediği ve muhtemelen önümüzdeki dönemde bu kalemlerde dahi artışın devam edeceği düşünülmektedir.

Gıda kaleminde yılın sonlarına doğru yine basında sık sık yer bulan önemli bir konu et fiyatlarındaki artıştır. Ülkede et fiyatları 1397 yılında %93 artış göstermiştir.[5] Devlet et fiyatlarında meydana gelen bu artışı önlemek ve piyasadaki et sıkıntısını gidermek için bir tür karne sistemini devreye sokmuştur. Karne ile verilen etlerin düşük kalitede olması ve ülkede beyaz ve kırmızı etin fiyatlarındaki artış, 1397'nin sonlarında sosyal medyada önemli gündem maddelerinden birisi olmuştur.

Fiyatlardaki bu denli hızlı artış özellikle sabit gelir elde edenlerin reel gelirlerinin erozyona uğramasına ve dolayısıyla bu kesimlerde refah kaybına neden olacaktır. Refah kaybı ya da reel satın alım gücünde meydana gelen erozyon konusunda bahse değer diğer bir konu asgari ücrette yapılacak zamdır. 1397 yılının sonlarına doğru başlayan pazarlıklar yılın son günlerinde nihayetlenmiş ve bir sonuca ulaşılmıştır. Ekonomide gözlemlenen kötü gidişatın dar gelirlilere olan etkisini azaltmak amacıyla 1398 yılında uygulanacak asgari ücret 1397 yılına göre %40 düzeyinde arttırılmıştır.[6] Buna göre çıplak asgari ücret 1398 yılında 1,5 milyon tümen ya da şu anki serbest döviz kuru ile değerlendirildiğinde 115 ABD doları civarındadır. 2 çocuklu bir çalışan için ilave ödemelerle giydirilmiş asgari ücret net olarak 2 milyon tümendir. Bu da gene aynı kura göre 155 ABD doları yapmaktadır. Bu artış yılın ilk döneminde geçtiğimiz yılın kayıplarını bir nebze dindirse de 1398'in tamamında enflasyonun artış trendine devam etmesi ile yetersiz kalacağı düşünülmektedir.

Tablo1: 1397 TÜFE Enflasyonu

	Genel Endeks	Gıda	Giyim Kuşam	Elektrik Su Gaz	Mobilya	Sağlık	Ulaşım	Eğlence	Eğitim
Behmen 1396 [Ocak-Şubat 2018]	9,4	11,5	5,4	8,8	8,8	8,7	6,8	11,4	14,1
Esfend 1396 [Şubat-Mart 2018]	8,3	7,0	6,0	8,9	9,3	8,5	7,5	12,1	14,1
Ferverdin 1397 [Mart-Nisan 2018]	7,9	5,0	5,9	8,8	10,5	8,6	7,9	14,7	14,1
Ordibeheşt 1397 [Nisan-Mayıs 2018]	9,7	8,4	7,6	9,0	14,3	8,9	10,7	20	17,4
Hordad 1397 [Mayıs-Haziran 2018]	13,7	16,8	9,8	10,1	16,4	10,9	17,6	24,2	13,7
Tir 1397 [Haziran-Temmuz 2018]	18,0	25,0	13,9	10,9	23,1	13,3	23,1	34,1	14,1
Mordad 1397 [Temmuz-Ağustos 2018]	24,2	35,9	19,5	11,6	37,5	15,2	35,9	51,6	14,2
Şehriver 1397 [Ağustos-Eylül 2018]	31,4	46,5	28,1	12,3	52,6	17,1	54,9	70,0	14,5
Mehr 1397 [Eylül-Ekim 2018]	36,9	55,9	39,3	12,8	71,8	19,1	58,6	80,0	19,1
Aban 1397 [Ekim-Kasım 2018]	39,9	59,9	48,5	14,5	83,1	19,6	58,6	86,5	24,2
1397 Beklenti(*)	50,0								

Kaynak: İran Merkez Bankası https://www.cbi.ir/category/1624.aspx [Erişim 15 Mart 2019]
(*) Döviz kurunda meydana gelen değişmeler altında yazarın tahminidir.

2.3. İşsizlik

İslam Devrimi sonrasında 1990'lı yılların başında %3'ün üzerine çıkan ve bir süre bu şekilde devam eden nüfus artış hızının neden olduğu sosyoekonomik sorunlar bugün daha derinden hissedilmektedir. İran nüfusunun yaş ortalaması 26 civarındadır. Nüfus bir yandan artarken bir yandan da 1990'lı yıllarda artan üniversite sayısı ve ailelerin çocuklarını okutmak istemeleri neticesinde ülkede üniversite mezunu sayısında da ciddi bir artış olmuştur. İş piyasasına giren bu gençlere istihdam sağlanması ancak endüstri ve hizmet sektörlerinin yüksek yatırımlar ile genişlemesi ile mümkün olabilir. İran'da Ortadoğu ülkeleri karşılaştırıldığında hatırı sayılır bir endüstriyel kapasite olsa da yaptırımlar ve kötü ekonomi yönetimi nedeniyle sektör hâlen istenilen seviyede değildir. Benzer durum hizmet sektörü için de geçerlidir. İş piyasasında işsizlik oranının sabit kalması için bile her yıl en az 300-400 bin yeni istihdam yaratılması gerekmektedir. Oysaki yaptırımların ve İran ekonomisi ile ilgili negatif algının güçlendiği 1397 yılında yatırımlar önemli oranda azalmış durumdadır. Bu durum işsizlik oranının daha da kötüleşeceğini göstermektedir.

Resmî istatistikler genelde ciddi bir gecikme ile yayımlandığından 1397 yılı sonu için resmî istatistiki veriler elimizde bulunmamaktadır. Ancak yaptırımların ülkede yarattığı olumsuz algı ve ortaya çıkan talep daralması neticesinde işsizlik oranın bir önceki yıla göre hissedilir düzeyde artacağı düşünülmektedir. Geçtiğimiz yıl resmî rakamlara göre %12 civarında olan işsizlik oranın muhtemelen 1397 sonunda %13,5-%14 aralığında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

İran'da ekonomik kalkınma bakımından bölgeler arasında ciddi farklılıklar gözlemlenmektedir. Kalkınmışlık düzeyi bakımından oldukça geride olan bazı bölgelerde işsizlik oranının ulusal ortalamanın çok daha üzerinde olduğu söylenilmektedir. İran'da genç işsizliği her geçen gün kötüleşmektedir. 1396 yılının sonlarında İran Meclisinin hazırladığı bir araştırma ra-

poruna göre bazı bölgelerde genç işsizlik oranı %60'lar düzeyindedir.[7]

Genç işsizliğinin artışı birçok sosyoekonomik soruna sebep olmaktadır. İran'da doğum oranındaki azalma ve ayrıca evlilik yaşında gözlemlenen artış kısmen işsiz gençlerin evlenememesine neden olmakta bunun da ileriki yıllarda demografik yapının bozulmasına yol açacağı tahmin edilmektedir.

2.4. Petrol İhracatında Gelişmeler

Yaptırımların kapsamında oldukça geniş bir mal ve hizmet grubu olsa da bunlar içinde en dikkat çekeni ve İran ekonomisini belki de en çok zorlayacak olanı petrol ihracatıdır. Normal dönemlerde İran'ın ham petrol üretimi günlük bazda 4 milyon varilin üzerinde gerçekleşmektedir. Bunun 2-2,5 milyonluk kısmı ihraç edilmekte kalan kısmı yurt içinde kullanılmaktadır. 2016 başında KOEP'in yürürlüğe girmesi ve dolayısıyla petrol ihracatının yaptırım kapsamından çıkması ile ülkenin petrol ihracatı kısa sürede toparlanarak doğal seviyesi olan 2-2,2 milyon varil/gün bandına yükselmiştir (Bakınız Tablo-2).

ABD'nin petrol ihracatına ilişkin yaptırımları 5 Kasım 2018'de devreye girecek olmasına rağmen İran'dan petrol ithal eden birçok rafineri İran'dan yaptıkları satın alımları Kasım ayını beklemeden 2018 yaz aylarından itibaren ya azaltmış ya da tamamen durdurmuştur. ABD yönetimi yaz aylarında hedeflerinin İran'ın petrol ihracatını sıfırlamak olduğunu vurgulasa da Kasım ayında yaptırımların devreye girmesine sadece birkaç gün kala Çin, Hindistan, G. Kore, Japonya, Tayvan, Türkiye, İtalya ve Yunanistan'a muafiyet verildiğini bildirmiştir. ABD yönetimi muafiyet kararının verilmesinde küresel petrol fiyatlarının aşırı yükselmesinin önlenmesinin amaçlandığını bildirmiştir. Muafiyet kapsamına alınan ülkelerin seçiminde ise 2018 yaz aylarında İran'dan petrol alımını ciddi anlamda azaltan ülkelerin seçildiği yine ABD yönetiminince dile getirilmiştir.

İran'ın petrol ihracatı "geçiş döneminde" azalma eğilimine girmiş ve "tam etki döneminin" başlarından itibaren kritik 1 milyon varil/gün seviyelerine çekilmiştir. Nitekim küresel petrol ticareti ile ilgili veri üreten uluslararası kuruluşların hazırladığı raporlarda bazı farklılıklar olsa da Aralık ayı ihracatın 1 milyon varil/gün seviyelerine kadar gerilediği gözlemlenmiştir. Ocak ve Şubat aylarında ihracat bir miktar toparlanmış ve 1,3 milyon varil/gün bandında seyretmiştir.

ABD yönetimi 8 ülkeye tanınan muafiyetin geçici olduğunu ve bunun Mayıs 2019'da sona ereceğini bildirmiştir. Mayıs ayında muafiyet

Tablo 2: İran'ın Petrol İhracatı (Bin varil/gün)

		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018 /2019(*)
1	Çin	554	438	428	548	531	623	622	500
2	Hindistan	298	264	225	279	222	459	471	300
3	Japonya	313	200	177	169	170	227	170	100
4	Güney Kore	248	155	133	125	114	279	361	200
5	Türkiye	185	150	105	104	111	138	244	100
6	İtalya	182	64	-	-	-	48	198	90
7	Yunanistan	120	-	-	-	-	59	74	60
8	Tayvan	-	-	-	-	-	-	30	16
	Toplam	2537	2102	1215	1109	1081	1921	2100	1000-1300

Kaynak: https://iramcenter.org/muafiyetler-ve-iranin-petrol-ihracati/
https://iramcenter.org/8-mayistan-5-kasima-iranin-petrol-ihracat-karnesi-ve-ulkelerin-pozisyonlari/

tamamen sonlandırılacak mı yoksa ülkelerin belirli bir miktar daha satın alımlarına izin mi verilecek gibi soruların küresel petrol fiyatları ve diğer siyasi gelişmeler ışığında cevabını bulacağı düşünülmektedir. Yaptırımlarla ilgili kararlar gerek küresel petrol piyasalarındaki gelişmeler ve gerekse de rafineri yetkilileri ile yapılan müzakereler neticesinde verilecektir. Siyasi mülahazalarla ABD'li siyasetçiler sıfır petrol ihracatı söylemini çeşitli yerlerde dile getirmektedirler. Ancak muafiyetlerin devam edip etmeyeceği sorusu siyasi yönün yanında ve belki de en az onun kadar önemli diğer hususların (teknik, iktisadi, lobicilik vb.) etkileşimi sonucunda cevabını bulacaktır. Muafiyet tanınan ülkelerde faaliyet gösteren rafinerilerin bazıları çok uluslu şirketlerdir. Bu şirketlerden bazılarının Washington'da önemli düzeyde lobi faaliyetinde bulundukları bilinmektedir. Günün sonunda zararı en aza indirmek isteyen bu çok uluslu şirketlerin ve ayrıca diğer rafinerilerin Hazine Bakanlığına baskı yapacağı açıktır. Gerek çok uluslu bu şirketlerin tutumları ve gerekse de ABD yönetiminin İran hususundaki tavrı muafiyet hususunda menfi ya da müspet karara etki edecek ve Mayıs ayı gelmeden bu husus karara bağlanacaktır.

İkinci olarak İran petrol ihracatını sürdürse dahi petrol satışından elde edilen dövizin İran'a transferinde ciddi sorunlar vardır. 2017 yılında petrol ve petrol ile ilişkili malların ihracatından elde edilen döviz geliri 60 milyar ABD doları civarında olmuştur. Yaptırımların özellikle ABD doları cinsinden para transferini zorlaştırması ve petrol piyasalarında kontratların ezici bir şekilde ABD doları ile yapılıyor olması İran'ın işini zorlaştırmaktadır. İran'dan petrol ithal eden ülkeler bu ticaretten doğan tutarları doğrudan İran'a transfer edememektedir. Bu paralar petrol ithal eden ülkelerde belirlenen bankaların bloke hesaplarında tutulmaktadır. Petrol ihracatı yapılsa dahi İran'a sıcak para (döviz) girişi teknik olarak yapılamaması yaptırımların İran ekonomisine etkisini arttırmaktadır.[8] Sıcak döviz girişindeki azalma kamu mallarının finansmanından İran'ın Suriye ve Yemen'deki operasyonlarına kadar birçok alanı etkileyeceği tahmin edilmektedir.

2.5. Ekonomik Büyüme

İran ekonomisi iç ve dış kaynaklı çok sayıda yapısal sorunu olan oldukça kırılgan bir ekonomidir. Anayasal devlet sisteminin inşa ettiği çok sayıda paralel mekanizma yapısal sorunların çözümlenmesine engel olmaktadır. Anayasal sistemin neden olduğu bu "tıkanıklık" ya da "hareketsizlik" ve ayrıca yaptırımların ne-

Grafik-4: Milli Gelirin Seyri (Milyar ABD$)

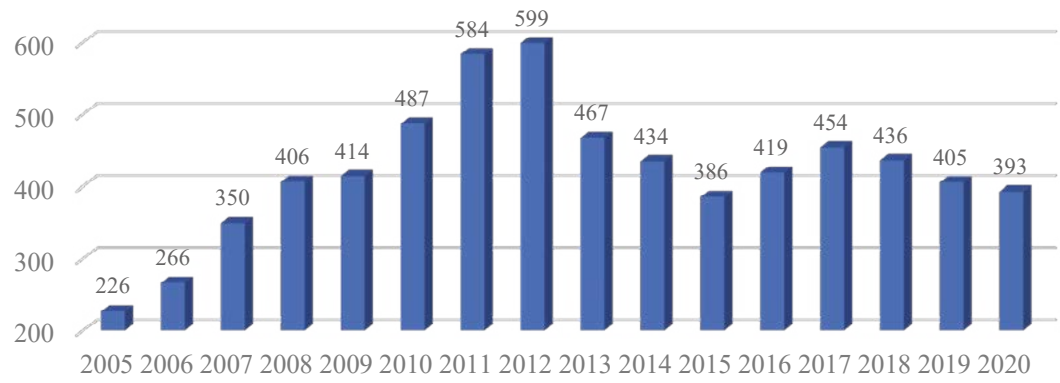

Kaynak: Dünya Bankası WDI

Not: 2018, 2019 ve 2020 yıllarına ait milli gelir Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşların raporlarının incelenmesi ve petrol ihracatında 1 milyon varil ve 60-70$/varil bandında olacağı varsayımı ile şu şekilde tahmin edilmiştir: 2018 için-%4, 2019 için -%7 ve 2020 için -%3

den olduğu olumsuzluklar ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Dünya Bankası tarafından hazırlanan bir çalışmaya göre İran'ın 2018 yılı itibariyle %2 civarında bir daralma yaşayacağı tahmin edilmektedir. Önümüzdeki yıl daralma oranı %3,5 iken daha sonra toparlanacağı öngörülmektedir. Dünya Bankası tahminlerini bir miktar revize ederek aşağıdaki grafik hazırlanmıştır. İran'ın petrol ihracatının 1 milyon varil/gün seviyelerinde ve petrol fiyatının 60-70 ABD dolar/varil bandında olacağı varsayımı ile 2018 yılında-%4, ve 2019 ve 2020 yılları için büyüme beklentileri sırasıyla-%7 ve -%3 olacağını tahmin ediyoruz.

2.6. Sokak Gösterileri

1397 yılı içerisinde İran'ın çeşitli kentlerinde başta ekonomik nedenlerle olmak üzere çeşitli nedenlerle çok sayıda gösteri yapılmıştır. Gösteriler ekonomi ile ilgili genel bir huzursuzluğun yanında gösteri yapan grupların kendine münhasır sorunları ve bu sorunlara çözüm bulunması amacıyla da düzenlenmiştir. İran'daki protestoların geçtiğimiz yılla sınırlı olmadığının altını çizmek gerekmektedir. İran'da bazı sorunlar çok uzun süredir devam etmekte ve İran vatandaşlarının protestolarına rağmen bir türlü çözüme kavuşturulamamaktadır.

1396 yılının son çeyreğinde başlayan ve uluslararası basında ciddi ses getiren sokak eylemlerinin ilk günlerinde katılımcılar ağırlıklı olarak ekonomik nedenlerle bu gösterilere katılmışlardır. Ancak takip eden günlerde katılımcı grupların sloganlarının ekonomik sorunlardan ziyade siyasi sorunlara kayması üzerine bu gösterilere katılımlara destek bir anda azalmıştır. Bu gösterilerde siyasi sorunların öne çıkarak popüler desteği azaltmasının birçok nedeni olabilir. Bu nedenlerden en çok vurgulananı Suriye'nin şu an içinde bulunduğu durumdur. İran halkı Suriye'nin içine düştüğü tabloyu görmekte ve benzer bir duruma düşmek istememektedir. Bu bağlamda İran halkının birincil gündemi siyasi sorunlardan ziyade ekonomik sorunlar olduğunu ve halkın devletten beklentisinin içinde bulundukları ekonomik sıkıntıların azaltılması olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla İran halkının önceliği ekonomi ve refahtır ve yapılan gösteriler yer yer siyasi alana kaysa da dağınık ve birbirleri ile bağlantılı olmayan bu gösterilerin ana nedeni iktisadidir.

1397 yılında her ay sayıları 100 ila 200 arasında değişen çok sayıda gösteri yapılmıştır. Ocak-Şubat-Mart aylarında düzenlenen gösteriler ile ilgili İRAM üç tane kapsamlı ve titiz veri çalışması yayımlamıştır.[9] İRAM tarafından hazırlanan bu çalışmalarda düzenlenen protesto gösterilerinin sayısı, protestoyu düzenleyen grup ya da kişilerin sınıflandırılması, her bir grubun o ay düzenlediği protesto sayısı ve protestoların düzenlendiği şehirler titiz bir şekilde sunulmuştur. Bu çalışmalara göre Ocak ayında 86, Şubat ayında 149 ve Mart ayında 156 olmak üzere toplam 404 adet gösteri yapılmıştır. Toplam 404 gösterinin katılan aktörlere göre yüzdesel dağılımı aşağıdaki grafikte resmedilmiştir. Grafiğe göre toplam içerisinde işçilerin düzenlediği protestolar %38'lik değer ile ilk sıradadır. İşçilerin düzenledikleri protestoların temel nedenleri (i) genel ekonomik sıkıntılar, (ii) uzun süredir ödenmeyen ücretler ve (iii) yaptırımlar ya da diğer nedenlerle iş yerlerinin kapanmasından dolayı işsiz kalmalarıdır. Ücretlerini alamayan öğretmenler ve genel ekonomik gidişattan memnun olmayan öğrencilerin düzenledikleri protestolar %19 ile ikinci sırada yer almaktadır. Bankazedelerin protestoları sıralamada üstlerde yer almaktadır. İran'da banker benzeri kurumlara paralarını yatıran ancak paralarını alamayan çok sayıda mağdur bulunmaktadır. Bu tür finans kurumları İran devletinin gözetiminde olmasına rağmen mudilerine paralarını verememesi aslında çok uzun süredir devam etmektedir.[10]

1397 yılında öne çıkan diğer bir protesto, paralarının bir kısmını ödemelerine rağmen araçlarını teslim alamayan otomobil mağdurlardır. İran'da devlet ile sıkı bağları bulunan iki otomobil firması önemli oranda iskonto yapacakları vaadiyle çok sayıda kişiden ön peşinat almış ve vadesi gelmesine rağmen otomobilleri teslim edememiştir. Ciddi miktarda peşinat yatırmala-

Grafik-5: Ocak-Şubat-Mart Aylarında Düzenlenen Protestoların Dağılımı

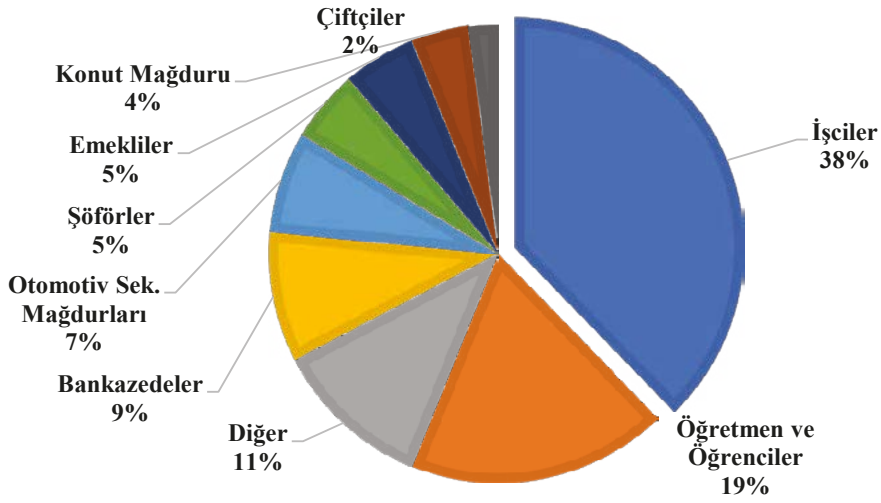

Kaynak: https://iramcenter.org/yayinlarimiz/infografik/

rına rağmen otomobillerini alamayan müşterilerin yaptıkları protestoların toplam içindeki payı %7 civarındadır. 1397 yılının yaz aylarından itibaren kamyon şoförlerinin de sık-sık protesto eyleminde bulundukları gözlemlenmektedir. Otomobil sorununa benzer bir durum konut mağdurlarında da gözlemlenmiştir. Emekliler ve çiftçilerin de yine benzer nedenlerle protesto eylemleri düzenledikleri gözlemlenmiştir.

2.7. Mali Eylem Gücü Yasa Tasarısı

Geçtiğimiz yıllarda İran'ın Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) yaptığı başvuru, Mali Eylem Görev Grubu (FATF) ile imzalana protokol ve KOEP İran'ın küresel sisteme ve özellikle de küresel ekonomik sisteme uyumu ile ilgili önemli adımlardır. İran'ın Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyeliğine olan itirazını ABD'nin 2006 yılında kaldırması ile İran ile DTÖ arasında üyelik için görüşmeler başlamış ve bugüne değin ABD İran'ın DTÖ üyelik sürecinin karşısında herhangi bir adım atmamıştır (CAS, 2019: 59).[11] KOEP görüşmeleri sırasında ve ayrıca KOEP'in yürürlüğe girmesi sonrasında AB İran'ın DTÖ üyelik sürecini desteklemiştir.

Mali Eylem Görev Grubu ya da FATF kara para aklama ve terörün finansmanı alanlarında uluslararası mücadelede en önemli aktördü. Hatta bu mücadelenin bir nevi "amiral gemisi" konumundadır. Grup 1989 yılında yapılan G7 zirvesinde önerilmiş ve 1990 yılında merkezî yönetimi Paris'te olacak şekilde kurulmuştur ve şu an 38 üyesi bulunmaktadır. FATF'a üye ülkeler ya da üye olmak isteyen ülkeler FATF tarafından belirlenen bir dizi uyum tedbirini kendi ulusal mevzuat sistemine entegre etmek zorundadır. Ulusal mevzuatın FATF tarafından belirlenen kriterlerle uyumlu olması durumunda finans sisteminde faaliyet gösteren tüm oyuncuların (bankalar ve diğer finans kuruluşları) yapmış oldukları finansal aracılık ve diğer işlemleri şeffaflaştırmaları gerekmektedir. İkinci önemli husus olarak terörün finansal kaynaklarını kurutmayı amaçlayan FATF'ın bu bağlamda hangi örgütleri terör örgütü olarak kabul ettiğini tanımlaması gerekmektedir. FATF bu konuda oldukça pragmatik bir yol izlemiş ve hangi örgütlerin terör örgütü olarak sayılacağı hususundaki soruyu "Birleşmiş Milletler tarafından alınan kararlarda zikredilen örgütlerdir." şeklinde cevaplamıştır.

FATF tarafından 2008 yılında ilan edilen "kara listede" iki ülke yer almaktadır K. Kore ve İran. İran'ın "kara listede olması" küresel finans kurumlarının İran'da yerleşik bir finansal kurumu ile iş yapmalarını ciddi anlamda etki-

lemektedir. FATF ile KOEP zaman tablosu bakımından birbirine paralel bir şekilde yürüyen süreçlerdir. 2016 yılında FATF ile İran devleti arasında yapılan bir anlaşma ile İran FATF direktiflerini ulusal mevzuata entegre etmek için bir "Aksiyon Planı" hazırlamıştır. Geçiş sürecinin sancısız olması amacıyla FATF İran'a bir tür muafiyet vermiştir. FATF bağlamında muafiyeti şu şekilde açıklanabilir; İran'ın "Aksiyon Planı" kapsamındaki adımları atma hususunda "iyi niyeti" ve belirli bir takvimde bu adımları yerine getirmesi şartıyla İran "kara listeden" çıkartılmıştır. FATF tarafından İran'a "Aksiyon Planında" yer alan ev ödevlerini yerine getirmek için Ekim 2018'e kadar süre verilmiştir. İran tarafının bunları yerine getirememesi üzerine süre ilk olarak Şubat 2019'a ve ikinci olarak da Haziran 2019'a kadar uzatılmıştır. [12] İki kez süre uzatımı verilmesine rağmen İran tarafı bu adımları atamamıştır. Haziran 2019'da ne olacağı bilinmemektedir.

İç siyasette reform kanadında yer alan elitler reformları yapabilmek için "uluslararası siyasi çıpalar" kullanmaktadır. İran bağlamında aslında KOEP İran'ın dünya sistemine entegrasyonunda önemli bir uluslararası çıpa karakterindedir. KOEP eğer sekteye uğramamış olsa idi muhtemelen FATF, İran'da reformcular için ciddi bir uluslararası reform çıpası olabilirdi. ABD'nin KOEP'ten ayrılması bu bağlamda FATF hususunda reformcu kanadın kolunu-kanadını kırmıştır.

FATF konusunda İran bakımından öne çıkan bazı olguların açıklanmasında fayda vardır. İran'ın savunma doktrini ve FATF arasında çelişki öne çıkmaktadır. İran finans sistemininim şeffaflaştırılması hususunun aslında amaçlananın (terörün finansmanı ile mücadele) çok daha ötesinde bir anlamı vardır. İran devlet sistemi güvenliği merkeze alan bir karakterdedir. İran'da müesses nizam tarafında yer alan elitler FATF tarafından istenilen değişikliklerin "güvenlik merkezli" konfigürasyona zarar vereceğini düşünmekte ve bu değişikliklere karşı çıkmaktadır. FATF çerçevesinde yapılacak düzenlemeler her ne kadar finansal işlemlerin şeffaflaşmasını sağlasa da bu şeffaflaşma güvenlik sisteminde zafiyetin doğmasına neden olacaktır. İran'da müesses nizamın savunucusu konumundaki güç merkezleri bu tür adımları İslam rejiminin bekası açısından tehlikeli bulmaktadır. İlki ile ilintili olarak ortaya çıkan diğer bir husus "terör örgütleri" tanımı ile ilişkilidir. İran tarafından desteklenen bazı örgütlerin (Hizbullah vb.) Birleşmiş Milletler tarafından terör örgütü listesinde yer alması İran'ın yıllarca izlediği savunma ve ideoloji doktrinlerinin *defacto* inkârı anlamına gelmektedir. Devrim Rehberi Ali Hamanei'nin bu tasarılarla ilgili şu ana kadar yeşil ışık yakmamış olması ve ayrıca güvenlik elitlerinin bu paketi reddetmeleri yasama sürecinin kilitlenmesine neden olmuştur. Haziran 2019'da sürecin nereye evirileceği hâlen bilinmemektedir.

3. Sonuç

1397 yılı ekonomik ve siyasi anlamda İran için oldukça zorlu bir yıl olmuştur. ABD'nin 8 Mayıs'ta KOEP'ten çıkması ile ülkede gerek finansal ve gerekse de reel kesimde birçok değişken olumsuz bir seyir takip etmiştir.

8 Mayıs sonrasında ilk hareketlenme döviz piyasalarında meydana gelmiştir. Beklentinin fiyat davranışı üzerinde son derece etkili olduğu döviz piyasalarında hareketlilik yıl boyunca devam etmiştir. İran para birimi yabancı para birimleri karşısında önemli oranda değer kaybetmiştir. Çalışmada da gösterildiği gibi 1397 yılı itibariyle İran para birimi tümenin yıl içinde dolar karşısında değer kaybı %170 civarında olmuştur. Bunun yanında döviz piyasaları oldukça oynak (volatil) bir seyir izlemiştir. Döviz piyasalarında meydana gelen bu gelişmeler reel sektörü olumsuz etkilemiştir. Başta yatırım kararları olmak üzere tüketicilerin dayanaklı tüketim malı satın alma davranışları belirsizlikten olumsuz etkilenmiştir.

Döviz piyasalarında meydana gelen bu gelişmeler ülkede enflasyonun mutedil seyrinin değişmesine neden olmuştur. Geçtiğimiz dört yılda İran'da enflasyonla mücadelede ciddi mesafe kaydedilmiş ve uzun bir aradan sonra

enflasyon oranı %10'nun altına düşürülmüştür. Ancak kurda yaşanan yukarı yönlü hareketin yurt içi fiyatlara yansımaya başladığı yaz aylarından itibaren enflasyon artmaya başlamış ve Kasım ayında %40'lar seviyesine yükselmiştir. İran Merkez Bankasının Kasım ayından sonra enflasyon rakamlarını yayımlamaması nedeniyle yıl sonu enflasyonuna ilişkin resmî veriler elimizde bulunmamaktadır. Ancak İran ekonomisini yakından takip eden uzmanların yıl sonu enflasyon tahminleri genelde %50'lerin üzerindedir. Kurdaki artış ve artan fiyatlar sabit gelirli kesimlerin reel satın alım güçlerinin erozyona uğramasına neden olmuştur.

Ülkede ekonomik gidişatın kötüleşmesi işsizlik oranının artmasına neden olmuştur. Bazı firmaların iş yerlerini kapatmak zorunda kalması ve ayrıca ekonomik kriz nedeniyle azalan yatırımlar işsizliğin artışını besleyen unsurlardan olmuştur. Genç nüfusun oldukça büyük bir yekûn teşkil ettiği ülkede iş gücüne her yıl 300-400 bin yeni katılım olmaktadır. Yatırımların neredeyse durma noktasına geldiği ülkede mevcut durum ister-istemez işsizliğin ve özellikle de genç işsizliğin artmasına neden olmuştur. Geçtiğimiz yıl ekonomide kötü gidişattan muzdarip olan kesimlerin ülkenin birçok yerinde protesto eylemleri yaptığı gözlemlenmiştir. Aylık bazda ortalama olarak yaklaşık 100-200 arası gösteri yapılmaktadır. Bu gösteriler büyük toplumsal hareketliliğe neden olmasa da bu riski barındırmaktadır.

İran'ın uluslararası sistemle entegrasyonun sağlanması amacıyla Ruhani hükûmeti tarafından İran Meclisine gönderilen FATF yasa tasarısı hâlen sonuçlandırılamamıştır. Bu yasaya karşı çıkan müesses-nizam tarafındaki elitler yasanın ülkenin savunma doktrinine halel getirmesinden endişe etmektedir. 1397 yılında yasalaşacağı öngörülen FATF tasarısının ABD'nin KOEP'ten çıkması nedeniyle yasallaşması şu aşamada zor gözükmektedir.

KAYNAKLAR ve NOTLAR

1. Bu mallar ve ekonomik faaliyet alanlarının kapsamı için Bkz. https://iramcenter.org/abdnin-nukleer-anlasmadan-cekilmesinin-ekonomik-sonuclari/ https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/programs/pages/iran.aspx
2. https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/04/iran-instex-spv-europe-trade-zarif-jcpoa-iraq-region-nuclear.html
3. https://iramcenter.org/ekonomi-ekseninde-guc-mucadelesi-/
4. Bu yazı hazırlanırken sadece ilk 8 aya ait TÜFE verileri yayımlandığından resmî yıl sonu enflasyonu bilinmemektedir. Ancak yıl sonu enflasyonun %50'nin üzerinde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.
5. https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/96865/iran-red-meat-poultry-register-highest-yoy-rise-in-prices
6. İran'da çıplak ücrete çok sayıda farklı ödeme yapılması nedeniyle Türkiye'deki gibi tek bir rakam yok.
7. https://agsiw.org/irans-rising-unemployment-crisis/
8. İran ekonomisinin yaklaşık %20'si, toplam ihracatın %70'i ve devlet gelirlerinin %60'ından fazlası petrol ihracatından kaynaklanıyor.
9. https://iramcenter.org/yayinlarimiz/infografik/?mdl=anasayfa&sahife=1
10. Ayrıtı için bakınız: https://iramcenter.org/iranda-paramizi-isteriz-protestolari/
11. https://fas.org/sgp/crs/mideast/RS20871.pdf
12. http://www.fatf-gafi.org/countries/d-i/iran/documents/public-statement-february-2019.html

İRAM

İran Araştırmaları Merkezi

İRAM HAKKINDA

Yeni, bağımsız bir düşünce kuruluşu olan İran Araştırma Merkezi (İRAM), temel bir özelliğiyle ülkemizdeki diğer araştırma merkezlerinden farklılık göstermektedir. İRAM, yalnızca İran ve bağlantılı konular üzerine araştırmalar gerçekleştirmektedir. Ciddi bir kültürel ve tarihsel derinliğe sahip, Ortadoğu'daki siyasal etkinliği artan ve çok yönlü ilişkilere sahip olduğumuz komşu ülke İran ile ilgili konuları layıkıyla inceleyebilmek zaruret haline gelmiştir. İRAM'ın ana hedefi kamuoyunun birincil kaynaklardan doğru ve kapsamlı bilgi ve analize ulaşmasını sağlamaktır. İran ile ilgili konularda çalışma yapan akademisyenler ve araştırmacılar için çeşitli eğitim ve araştırma imkânları sunmayı ve alanda çalışan kişiler için ortak bir platform olmayı amaçlamaktadır. İran iç ve dış politikaları, ekonomisi ve toplumsal-kültürel yapısı alanlarında üretilen bilgiler, iki ülke arasındaki ilişkileri ve anlayışı geliştirmeye de katkı sağlayacaktır. Merkezimiz İran'da, Ortadoğu'da ve Batı'daki bilgi birikimini ülkemize ve ülkemizdeki birikimi de dünya kamuoyuna taşıyacak kadroya sahiptir.

İRAM
İran Araştırmaları Merkezi

Oğuzlar Mh. 1397. Sk. No: 14 06520 Çankaya / Balgat - Ankara / Türkiye
Tel: +90 312 284 55 02 - 03 Faks: +90 312 284 55 04
e-mail: info@iramcenter.org www.iramcenter.org

"Bu çalışmanın tüm telif hakları İran Araştırmaları Merkezi'ne (İRAM) aittir"